

A szövetkezeti mozgalom helytörténeti kutatásának forrásairól

A magyar falu közelmúltjának szerves részét alkotják a szövetkezeti hagyományok. A felszabadulástól napjainkig kisebb-nagyobb mértékben mindig szerepet játszottak az események alakulásában a paraszti szövetkezetek, gazdasági egységekként és társadalmi szervezetekként is. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nemcsak a gazdálkodás módjában hozott változást, hanem egyszersmind a falusi életformában is. A szövetkezeti mozgalom története tehát a paraszti élet átförmálódásának sok fontos, máig ható tényezőjét hordozza magában. Az utóbbi évtizedek — mert a falu népének gondolkodásmódját, cselekvését ma is számottevően motiválják az akkor történtek —, a jelen magyar valóságának jobb megismerése igényli tehát a szövetkezeti mozgalom fejlődésének tanulmányozását.

A szövetkeztörténeti kutatás számára jelentős segítséget adhat a helytörténetírás. Mert bár kétségtelen, hogy a történések fő vonalát az agrár- és szövetkezetpolitika határozta meg, a helyi tényezők, a gazdasági és társadalmi hagyományok — ha nem is mindig egyforma erősséggel — befolyásolták az átalakulás mikéntjét. Ezért az egy-egy község, vagy szövetkezet történetét feldolgozó tanulmány helybeli szerzője a személyes ismeretségen alapuló, oldottabb hangulatú visszaemlékezés-gyűjtés lehetősége révén és esetenként a saját élményanyag felhasználásával módot találhat olyan adatok, összefüggések feltárására, amelyek a helyi viszonyokban nem ismerős kutató előtt rejtve maradnának. Ezek az — önmagukban talán nem nagy jelentőségű — többletinformációk összegezve, tájegységi vagy országos szempontból fontos tanulságokkal szolgálhatnak.

A fentiekből következőleg a szűkebb szülőföld megismerésére és megismertetésére való törekvés jegyében megszülető helytörténeti munkák eredményeinek az eddigieknél szélesebbkörű felhasználását tartom szükségesnek. A szövetkezeti mozgalom múltjának feltárása szempontjából ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági üzemtörténetek és szövetkezeti krónikák által összegyűjtött adatokat hasznosítsuk a megyei vagy tájegységi szövetkeztörténeti monográfiák összeállításakor. Természetesen a nagyobb lélegzetű, átfogóbb igényű szintézis szerzője nem elégedhet meg a készen kapott információkkal, hanem részben azok kontrolljaként, részben kiegészítésként magának is anyaggyűjtést kell végeznie, mégpedig elsődlegesen levéltári kutatások formájában. Erre bőséges lehetőség van. Téves ugyanis az az eléggé elterjedt nézet, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom előtörténetére és kezdeti szakaszára vonatkozólag dokumentumok egyáltalán nem, vagy csak alig találhatók. Több éves, Szolnok megye mezőgazdasági szövetkeztörténetére irányuló kutatásaim alapján állíthatom, hogy gazdag — bár nem mindenre kiterjedő — forrásanyag tárható fel. Igaz, az előkerülő adatok sok esetben csak mozaikszerű képet adnak, azok összeállítása nagyon idő- és munkaigényes. Megyei és országos levéltárakban is kell gyűjteni. Ez a munka egy község vagy szövetkezet történetének feldolgozása esetében az elérhető eredményekhez képest aránytalanul nagy ráfordítást jelentene, megyei szintű tanulmánynál azonban már feltétlenül indokolt.

A Szolnok megyében szerzett tapasztalatok természetesen nem tekinthetők mindenben általános érvényűnek, de a közigazgatás és a mezőgazdasági szakigazgatás intézményrendszerének országosan egységes felépítése következtében az itt megemlítésre kerülő irattípusok más megyére vonatkozóan is rendelkezésre állnak.

Az agrárszövetkezeti fejlődés első szakasza a felszabadulást követően 1945 és 1949 között határolható el. Ekkor a demokratikus falusi szövetkezés fő formája a földműveszövetkezet volt. Az egész időszakra vonatkozóan értékes információk szerezhetők a megyei levéltárakban található megyei, járási, városi és községi közigazgatási iratokból, amelyek ugyan csak szórványosan tartalmaznak szövetkeztör-

téneti adatokat, de azokra a hónapokra is adnak információkat, amelyekről más írásos forrásaink nincsenek (pl. a szövetkezeti élet megindulása 1944/45 fordulóján).

A földművesszövetkezeti mozgalom kezdetei a legszorosabban összefüggnek a földreformmal. Ebből következőleg a nagy agrárátalakulást irányító és végrehajtó szervek iratanyaga igen értékes forrást jelent. Az országos és megyei földhivatal, valamint a községi földigénylő bizottságok dokumentumainak tanulmányozása jelentősen előbbre viheti munkánkat. Ezt kiegészítendő a Földművelésügyi Minisztérium több főosztályának és a megyei gazdasági felügyelőség anyagában található hasznos adatokat. Az Országos Földhivatal és a Földművelésügyi Minisztérium iratai az Új Magyar Központi Levéltárban, a többi említett forrás a megyei levéltárban található.

A történeti kutatás szempontjából lényeges, hogy 1947 tavaszán létrehozták a megyei és kerületi szövetkezeti felügyelőségek hálózatát. A felügyelők 1949 tavaszáig tartó működésük során nemcsak az egyidejű eseményekről készítették feljegyzéseket, jelentéseket, hanem visszatekintőleg a szövetkezeti élet korábbi történéseiről is említést tettek alkalmanként. Dokumentumanyaguk az Új Magyar Központi Levéltárban található. Ugyanott lelhetők fel a különböző szövetkezeti központok gyűjteményei is, amelyek szintén tartalmaznak megyei, sőt községi vonatkozású adatokat.

1948/49 fordulóján a szövetkezeti életben igen fontos változások zajlottak le. Megtörténtek a fúziók a földművesszövetkezetek és az egyidejűleg demokratizáláson is átesett Hangya szövetkezetek között. Sor került a nagyobb haszonbérleti területek kérdésének rendezésére, s ezzel együtt létrejöttek a — történelmi távon csak epizódszerepet játszó — földbérletiszövetkezetek és földbérletcsoportok. 1948 végén, 1949 elején megalakultak az első termelőség-szövetkezeti csoportok. E mozgalmas hónapok dokumentumanyaga bőséges. Azon túl, hogy a már említett közigazgatási iratok és a szövetkezeti felügyelőségi jelentések sűrűn adnak hírt a történekről, a haszonbérleti rendeletek végrehajtásában érdekelt paraszti érdekképviseleti szervezet, a FÉKOSZ különböző szintű tisztségviselői is foglalkoztak 1948 őszén a bérletiszövetkezetek és csoportok kérdésével. Feljegyzéseik részben a Szakszervezetek Központi Levéltárában a MEDOSZ iratanyagában, részben pedig a megyei szakszervezeti tanács irattárában található.

A termelőség-szövetkezeti adatszolgáltatásban 1949-ben jelentős szerepet töltött be a megyei Mezőgazdasági Igazgatóság, amelynek dokumentumait a megyei levéltárak őrzik. Gazdag forráslehetőséget jelent a megyei pártarchívumban fellelhető felülvizsgálati anyag, amely igen részletes, alapos elemzést ad az egyes termelőség-szövetkezeti csoportok helyzetéről. Alakulási iratok, felülvizsgálati dokumentumok találhatóak az Új Magyar Központi Levéltárban, a Földművelésügyi Minisztérium Termelőség-szövetkezeti Főosztályának anyagában is 1948/49-re vonatkozólag.

Egy megye termelőség-szövetkezeti mozgalmának tanulmányozását három fő levéltári bázison kezdhetjük meg: a) Az Új Magyar Központi Levéltárban a Termelőség-szövetkezeti Főosztály dokumentumai 1957-ig állnak rendelkezésre. Többek között az egyes termelőség-szövetkezetek alakulási iratait is megtalálhatjuk, amelyek az indulás feltételeiről adnak részletes felvilágosítást, a taglétszám és összetétel, a földterület és annak megoszlása, az állatállomány, a gazdasági felszerelések stb. vonatkozásában. b) A megyei levéltárban a megyei és járási tanácsok mezőgazdasági osztályai iratanyagának feltárása az elsődleges feladat. c) Fontos adatbázis továbbá a megyei pártarchívum gyűjteménye, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésének egész időszakára vonatkozólag gazdag és részletes információk tömegét tartalmazza.

A szövetkeztörténetírás tehát országos és megyei szinten gazdag forráslehetőséggel számolhat. Feltárása azonban nagyon idő- és munkaigényes, folyamatos tevékenységet követel. Nem oldható meg tehát évfordulókhoz kötődő nekibuzdulásokkal és kizárólag amatőr helytörténeti gyűjtőkkel. Rendszeres munkával, megfelelő elméleti és módszertani felkészültséggel rendelkező kutatóknak kell elvégezniük nemcsak országos, hanem megyei, vagy tájegységi szinten is a dokumentumanyag feltárását és feldolgozását. Az így született összeállítások publikálásával, az események egykori szemtanúival való szembesítéssel a helytörténet is komoly segítséget kaphat. A megbízható támpontokhoz jutó gyűjtők pedig — éppen a kontroll lehetőségének eredményeképpen — használhatóbb információkhoz juttathatják a kutatást. Ez pedig a közös célt, közelmúltunk jobb megismerését szolgálja.

Urbán László